

VALSTIEČIŲ ŠEIMA — DARBINIO AUKLĖJIMO ŽIDINYS (XIX a. PABAIGA — XX a. PRADŽIA)

R. VASILIAUSKAS

1. Liaudies auklėjimo klausimai bendruose lietuvių valstiečių šeimos tyrinėjimuose

Lietuvių liaudies pedagoginė praktika vystėsi veikiama visuomeninių ir šeimos istorinių sąlygų. Kiekvienoje epochoje buvo skirtinga šeimos struktūra, formos, santykiai. Šeima, kaip socialinė istorinė ląstelė, visuomenės struktūroje užimanti tarpinę vietą tarp makrogrupių ir asmenybės, keičiasi priklausomai nuo visuomeninių santykių. „Šeima, — nurodo F. Engelsas, — turi vystytis, visuomenei besivystant, ir kitėti, visuomenei kitėjant, visiškai taip, kaip buvo ligi šiol. Ji yra visuomeninės santvarkos padarinys ir atspindės jos kultūrinį lygį“¹. Liaudies auklėjimo patyrimas ir praktika glaudžiausiai saitais susieta su istorinėmis šeimos formomis, nors ir ikigimininėje visuomenėje, nesant šeimos, augančioji karta buvo ruošama gyvenimui, jai buvo perduodami darbo įgūdžiai, papročiai² ir t. t.

Šeimos išsivystymo laipsnis, jos san-

tykiai, vidinės bei išorinės sąlygos nulėmė liaudies auklėjimo praktikos tikslus, turinį, metodus bei priemones. Kuo harmoningesni šeimos santykiai, tuo didesnė teigiama jos įtaka vaiko asmenybei, kuo labiau išsivysčiusi šeima, tuo tobulesnės auklėjimo priemonės ir t. t. Šeimos vystymasis turi teisioginį ryšį ir su darbinio patyrimo perdavimu. „Monogaminės šeimos atsiradimas, — nurodo M. Šabajeva, — turėjo milžinišką reikšmę formuojant individų darbinio auklėjimo pobūdį ir turinį“³. Nuo to laiko augančiosios kartos darbinis auklėjimas vyksta šeimoje, tačiau liaudies auklėjimo vietą ir reikšmę visuomenėje bei jos santykį su šeimos pedagogika lėmė konkrečios istorinės sąlygos. P. Chrapalis nurodo tokį liaudies pedagogikos santykį su šeimos pedagogika: „Kiek mokyklos buvo valdančiųjų klasių, valstybės privilegija ir kiek darbo žmonių auklėjamosios funkcijos antagonistinėse formacijose apsiribojo šeimos auklėjimu, tiek liaudies pedagogika buvo šeimos pedagogika“⁴.

¹ Engelsas F. Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė. V., 1970, p. 93.

² Шабалева М. Ф. К вопросу о происхождении воспитания и возникновения школы. — «Советская педагогика», 1954, № 1, с. 103.

³ Шабалева М. Ф. К вопросу об изучении истории народной педагогики. — В кн.: Трудовое воспитание и политехническое обучение в советской педагогике и школе. Череповец, 1971, с. 347.

⁴ Храпаль П. А. Об изучении вопросов нравственного воспитания в русской народной педагогике. — «Ученые записки зонального объединения кафедр педагогики и психологии педагогических вузов Сибири и Дальнего Востока», вып. 2. Красноярск, 1959, с. 337.

Tuo pabrėžiama, kad priklausomai nuo visuomeninio auklėjimo išsivystymo įvairiomis epochomis ir skirtingose antagonistinėse visuomenėse liaudies pedagogikos reikšmė bei santykis su šeimos auklėjimu kito, varijavo.

Mūsų tyrimo tikslas — lietuvių valstiečių šeimų kolektyvo auklėjamasis vaidmuo, rengiant augančiąją kartą savarankiškam gyvenimui XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje. Neliesdami kitų valstiečių šeimos funkcijų (gamybinės, turto kaupimo), siekiame atskleisti auklėjamąją funkciją, vaikų darbinio auklėjimo vietą ir reikšmę valstiečių pedagogikoje. Augančiosios kartos rengimas savarankiškam darbui yra pedagoginis ir socialinis procesas, todėl jo nagrinėjimą siejame su klasinės visuomenės socialinėmis, visuomeninėmis sąlygomis, istorinėmis šeimos formomis.

Lietuvių valstiečių šeima ilgus feodalizmo šimtmečius ir iš dalies kapitalizmo laikotarpiu buvo beveik vienintelė darbo žmonių vaikų rengimo praktinei veiklai mokykla. Tokį valstiečių šeimos vaidmenį nulėmė socialinė, kultūrinė bei teisinė valstiečių padėtis ir tai, kad nebuvo visuomeninių mokymo įstaigų.

Feodaliniu — stambių žemvaldžių ir dvasininkijos viešpatavimo — laikotarpiu valstietis baudžiauninkas buvo visiškai pavergtas, beteisis, priklausomas nuo dvarininko: jis, kaip nurodo J. Jurginis, „neturėjo pilietinių teisių, [...] negalėjo laisvai sudaryti savo šeimos, [...] disponuoti savo turtu“⁵ ir t. t. Beteisiškumas, lažas ir sunkių prievolių našta slėgė valstiečius, todėl „baudžiau-

ninkai visokiais būdais stengėsi pasiliuosuoti iš baudžiavos“⁶.

Panaikinus baudžiavą, valstiečiai tebebuvo ekonomiškai priklausomi nuo dvarininkų, skirtingą žemę reikėjo išpirkti už didelius mokesčius.

Didėjant klasei diferenciacijai, valstiečių šeima dažnai nebepajėgdavo gautos žemės išlaikyti. XIX a. pabaigoje „vargingieji valstiečiai, — nurodo S. Vansevičius, — masiškai netekdavo savo sklypų. Jie pereidavo į turtingesniųjų rankas“⁷, o dalis valstiečių, dvaro bernų, kampininkų, daržininkų ir kitų, iki reformos nėjusių lažo, iš viso negavo žemės⁸.

Valstietis, būdamas formaliai laisvas, negalėjo šia teise pasinaudoti. Vadinasi, pobaudžiaviniu laikotarpiu didėjo prieštaravimai tarp teisinės, formaliosios ir faktinės valstiečių šeimos padėties. Neturėdami ūkyje perspektyvų, vargingieji valstiečiai ypač rūpinosi vaikų ateitimi. Pagal liaudies tradiciją vaikų ruošimas gyvenimui apėmė ne tik praktinių veiksmų ugdymą, bet ir minimalios materialinės bazės sudarymą „gyvenimo pradžiai“⁹.

Nemaža valstiečių, stengdamiesi pagerinti materialinę šeimos padėtį, įsigyti žemės, vyko uždarbiauti į kitas gubernijas ar į užsienį. Ypač daug valstiečių emigravo į Šiaurės Ameriką ir kitas šalis. Tačiau daugelis išvykusiųjų patekdavo į sunkią kapitalistų priespaudą, viltys prasigyventi žlugdavo.

Kylanti buržuazija ir buržuazinė inteligentija matė, kad geresnę valstiečių vaikų ateitį lems ne emigracija, o prak-

⁵ Jurginis J. Baudžiava Lietuvoje XIX amžiaus pirmojoje pusėje. — Kn.: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. V., 1957, p. 7—8.

⁶ Matulaitis S. 1863 metai Lietuvoje, d. I. Minskas, 1933, p. 133.

⁷ Vansevičius S. Lietuvos valstiečių teisinė padėtis po 1861 m. reformos įvykdymo. — Kn.: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, p. 97.

⁸ Jučas M. Baudžiavos panaikinimas Lietuvoje. — Kn.: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, p. 9.

⁹ Remiamės informatorių anketomis Nr. 14, 37, 91. Anketos saugomos VVPI pedagogikos kabinete. Toliau nurodomas tik anketos numeris.

tinių profesijų įsigijimas. Buržuazinėje spaudoje keliamos mintys, kad valstiečių vaikų nebegalinti patenkinti vien žemdirbio profesija. 1889 m. „Varpas“ rašė: „[...] užsiėmimo vien tik žemdirbyste ir pardavinėjimo žalių žemės produktų jau dėl lietuvių dabar neužtenka“¹⁰. Keldama valstiečių vaikų profesinio paruošimo problemą iš nacionalistinių pozicijų, buržuazinė spauda ragino lietuvių valstiečius perimti amatus, prekybą iš „svetimgenčių“, nes „ir lietuvių vaikai, — kaip rašė V. Kudirka, — gali [...] turėti gardžią duoną iš amatų [...] pramonystės“¹¹. Amatai buvo vienintelė reali praktinės veiklos sritis, kuriai buvo ruošiami ir vargingųjų valstiečių vaikai, nes aukštesnis specialusis mokslas jiems dažnai buvo nepasiekiamas.

Nepasitenkinimą vien žemdirbio darbu, ieškojimus kitų kelių į gyvenimą lėmė visuomeninės sąlygos ir poreikiai: tobulėjanti bei įvairėjanti žemės ūkio technika, augą miestai bei pramonė.

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje vis labiau įsigalintys kapitalistiniai santykiai laužo senąsias tradicijas, pakerta didžiosios šeimos šaknis — jos visuomeninę nuosavybę, kolektyvinę gamybą ir kolektyvinio vartojimo poreikius. Šiuo laikotarpiu, kaip nurodo A. Vyšniauskaitė, ypač išryškėja „neišsidalijusių šeimų skaldymosi į mažąsias individualines šeimas tendencija“¹². Šeimos skaldymąsi spartino ir kėlimasis iš kaimų į vienkiemius bei sparti valstiečių diferenciacija. Dėl įsigalinčių privatininkiškų santykių iro natūralus valstiečių ūkis, santuoka dažnai būdavo komercinė. „Buržuazija nuplėšė nuo šeimos santykių jaudinantį sentimentalų šydą ir padarė juos — grynai piniginiams santy-

kiais“¹³. Valstiečių šeimos kūrimasis dėl turto ryškėja ne tik iš istorikų (J. Jurginio, A. Vyšniauskaitės) darbų, bet ir iš to meto rašytojų Žemaitės („Petras Kurmelis“, „Marti“, „Sutkai“), Lazdynų Pelėdos („Valandoje“ ir kt.) kūrybų.

Tokie santykiai turėjo įtakos ir darbiniam vaikų auklėjimui. Atskirose valstiečių šeimose darbas tampa ne tik auklėjimo, bet ir turto kaupimo priemone. Tokiose šeimose darbštumas dažnai nuostoja buvęs žmogaus dorovinės vertės kriterijumi, t. y. šeimos narys vertinamas tik pagal tai, kiek jis savo darbštumu gali sukurti materialinių vertybių.

Turtiniai santykiai tai tik dalis sudėtingų šeimos santykių, tačiau jie niekieno pedagoginiu požiūriu nenagrinėti ir jų reikšmė vaikų auklėjimui neatskleista.

Augančiosios kartos profesiniams polinkyms ir darbo įgūdžiams formuotis turi didelę reikšmę šeimos narių pavyzdys. Artimi žmonės, jų elgesys, tarpusavio santykiai veikia ir vaiko dorovinių bruožų formavimąsi. Nagrinėjamuoju laikotarpiu, priklausomai nuo šeimos formos, vaikai buvo veikiami skirtingų žmonių grupių: didžiojoje šeimoje arba šeiminiėje bendruomenėje kaip ji vadinama¹⁴ — senelių, tėvų, jų susituokusių sūnų, netekėjusių dukterų ir nevedusių sūnų (3—4 kartų), mažojoje šeimoje — tėvų, brolių, seserų ir senelių (2—3 kartų). Negausūs XIX a. pabaigos — XX a. pradžios istorikų, etnografų tyrinėjimai daugiausia atspindi tik didžiąją šeimą ir jos buitį.

J. Jurginis išskiria kelis lietuvių šeimos formų raidos tarpsnius: mažosios šeimos (XIII—XIV a.), kelių šeimų kolektyvo — „tarnybos“ (XV—XVI a.), vėl mažosios šeimos (XVI a. antroji pusė — XVIII a.), kelių šeimų junginio —

¹⁰ -j-a (J. Adomaitis). Reikia pasinaudoti. — „Varpas“, 1889, Nr. 10, p. 146.

¹¹ Q. D. ir K. (V. Kudirka). Tėvyniški varpai. — „Varpas“, 1890, Nr. 1, p. 10.

¹² Vyšniauskaitė A. Lietuvių valstiečių šeimos turtiniai santykiai XIX a. — XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. — „ILKI“, t. 1. V., 1958, p. 264.

¹³ Marksas K. ir Engelsas F. Komunistų partijos manifestas. V., 1976, p. 30.

¹⁴ MLTE, t. 3, p. 375.

(„valstiečių kiemo“ (XIX a.)¹⁵. Panašų požiūrį į lietuvių šeimos raidą yra išdėščiusi A. Vyšniauskaitė anksčiau minėtame straipsnyje apie šeimos turtinius santykius. Iš šeimos formų raidos analizės matyti, kad empirinis pažinimo procesas ir liaudies pedagogika, kaip specialie empirinių pedagoginių žinių sritis, jau nuo XIII a. Lietuvoje vystėsi ir individualioje šeimoje.

Mūsų tyrimo duomenimis¹⁶, didžiųjų šeimų gyvenimas ir veikla buvo įvairesni. Tai teigiamai veikė vaikų brendimą, tačiau emociniai šeimos narių ryšiai buvo silpnesni, negu individualioje šeimoje, kurios nariai susiję tiesiąja kraujo giminyste. Didžiosiose šeimose labiau buvo laikomasi tradicijų ir papročių, demokratiniai bendravimo principai mažiau toleruojami; jos narių santykiai paprastai būdavo pagrįsti griežto vyresniškumo principu. A. Vyšniauskaitė nurodo, kad šio tipo šeimose didelė pagarba buvo reiškama vyresniesiems šeimos nariams¹⁷, ypač tėvui. Šeimos galva dažnai naudodavosi jam suteikta valdžia ir autoritetu. Jis turėjo prie stalo savo vietą ir šaukštą, vaikai sodinami atskirai, į jį kreipiamasi kaip į garbingiausią šeimos narį. Šeimos galva pagal pirmumo teisę pavasarį ar rudėnį išvarydavo pirmąją vagą¹⁸.

Kaip iš kitų šeimos narių, taip ir iš vaikų būdavo reikalaujama aklo paklusnumo, besąlygiško paliepiamų vykdymo. Toks autoritarizmas neigiamai veikė vaikų savarankiškumą, slopino jų iniciatyvą, ugdė uždarumą. Kaip nurodė V. Belinskis, klysta tie tėvai, „[...] kurie mano, jog reikia atsiskirti nuo vaikų griežtumu, nuožmumu [...]. Jie tuo

tikisi pelnyti vaikų pagarbą ir iš tiesų ją pelno, tačiau šaltą, gąslią pagarbą, pagarbą iš baimės, ir tuo [...] juos moko uždarumo bei melo“¹⁹.

Vien tik patriarchališkumą ir autoritarizmą laikyti lietuvių didžiosios šeimos bruožais — netikslu. Šeima yra individuali visuomenės ląstelė, todėl kartais demokratiniai auklėjimo principai galėjo vyrauti ir didžiojoje šeimoje. Kita vertus, minėtieji bruožai yra būdingi ir kai kurioms individualioms šeimoms, nes pirmojo ir antrojo tipų šeimos nariai, kaip nurodo J. Jurginis, pavaldūs tėvui²⁰. Abiejų tipų šeimų gyvenimą, tradicijas ir auklėjimą lėmė bendri klasinės visuomenės ekonominiai bei socialiniai veiksniai.

2. Lietuvių valstiečių šeimos auklėjamoji funkcija

Šeimos giminės tęsimo ir vaikų auklėjimo funkcija amžina: ji išlieka visose visuomenės formacijose.

Jaunąją kartą rengiant gyvenimui, vyresniosios kartos patyrimo perdavimas — istorinė būtinybė. Kaip nurodė V. Leninas, auklėjimas — amžina kategorija²¹. Nuolatinė vyresniosios kartos sąveika su bręstančiąja ir materialinių bei dvasinių vertybių perdavimas yra svarbiausias žmonijos pažangos ir atsinaujinimo laidas. Feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpiu svarbiausias lietuvių liaudies auklėjimo uždavinys buvo žinių, įgūdžių, mokėjimų, praktinių veiksmų perteikimas augančiajai kartai.

Tirdami liaudies pedagogiką, kaip darbo masių auklėjimo patyrimą, ją prieš-

¹⁵ Jurginis J. Lietuvių šeima XIII—XIV amžiais. — „ILKI“, t. 1, p. 257.

¹⁶ Ank. Nr. 237, 285.

¹⁷ Вишняускайте А. Неразделенная семья в Литве в начале XX в. — В кн.: 20 лет. Археологические и этнографические экспедиции института АН Литовской ССР (1948—1967). Вильнюс, 1968, с. 114.

¹⁸ VVU MB RS, f. 81, b. 133.

¹⁹ Белинский В. Г. Полное собрание сочинений, т. 4. М., 1954, с. 77.

²⁰ Jurginis J. Lietuvių šeima XIII—XIV amžiais, p. 248.

²¹ Leninas V. I. Raštai, t. 1. V., 1950, p. 131.

pastatome valdančiųjų klasių pedagogikai, kuri neatitiko liaudies švietimo interesų ir jų neatspindėjo.

Kaip nurodoma Lietuvos mokyklos istorijos apybraižoje, dviejuose XVI a. išleistuose istoriniuose dokumentuose — Lietuvos Statutuose — net neužsimenama apie jaunosios kartos auklėjimą. Tik Trečiajame Lietuvos Statute (1588) užtinkama šykščių nuotrupų apie valdančiųjų klasių — kunigaikščių, valdovų — auklėjimą²². J. Vabalas-Gudaitis taip pat daugiau nagrinėja valdančiųjų klasių atstovų auklėjimą²³.

Priešingai oficialiems dokumentams, lietuvių liaudies žodinė kūryba — pasakos, dainos, raudos, patarlės, priežodžiai, mįslės, kurios buvo sukurtos ir paprastai gyvavo valstiečių šeimoje, atspindi pažangias darbinio auklėjimo idėjas ir praktiką, moralinį, estetinį auklėjimą, šeimos santykius. „Nors XVI a. lietuvių tautosakos tiesioginių užrašymų nėra išlikę, o XVII ir XVIII a. užrašytos tautosakos yra nedaug, — rašo V. Auryla, — tačiau iš vėlesniais laikais užrašytos tautosakos įvairių elementų galima apytikriai nustatyti, kaip ir kokiomis žodinės kūrybos formomis lietuvių liaudis mokė, auklėjo ir estetiškai lavino jaunąją kartą“²⁴.

XIX a. antrojoje pusėje tautosakos tradicijos tebebuvo gyvos. Tačiau būtų netikslinga šiuo laikotarpiu tautosakos tradicijų vaidmenį auklėjime laikyti nekontingentiu. Iš A. R. Niemi tyrinėjimų matyti, kad, kaimams skirstantis į vien-

kiemius²⁵ ir dėl to nykstant kolektyvinio gyvenimo tradicijoms, keičiasi ir tautosakos naudojimo auklėjimui vaidmuo bei formos.

Socialinis-ekonominis gyvenimas iškėlė naujus reikalavimus darbiniam vaikų auklėjimui: žemės dirbimas racionaliems metodus, tobulesni darbo įrankiai reikalavo iš augančiosios kartos daugiau žinių ir pasiruošimo. Šeimos kolektyvas veikė vaiką nuo kūdikystės ligi subrendimo, todėl jis, kaip nurodo B. Chovrotovičius, turėjo „lemiamą vaidmenį normaliam vaikų auklėjimui“²⁶.

XIX a. antrojoje pusėje, kaip nurodoma etnografinėje literatūroje, vyravo individuali dviejų kartų šeima. Didžiųjų šeimų junginiai — „valstiečių kiemas“ susidarė nenatūraliai, „ne dėl senovinės etninės tradicijos, o tik dėl feodalinio ūkio vedimo specifikos“²⁷. Dėl individualios šeimos dominavimo istorikų nuomonės sutampa, tačiau be statistinių duomenų sunku susidaryti vaizdą, kokio masto buvo tas dominavimas.

Siekdami nustatyti nagrinėjamojo laikotarpio šeimos auklėjamąjį vaidmenį, mes rinkome informaciją iš valstiečių: kelios kartos sudarė anuometinę šeimą, kokį poveikį vaikams darė tėvai, vyresnieji šeimos nariai, seneliai, koks buvo šeimos kolektyvas ir jo santykiai.

Remiantis 280 valstiečių apklausos duomenimis, nustatyta, kad XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje dviejų kartų valstiečių šeimos sudarė 73,5% ir tri-

²² Lietuvos mokyklos istorijos apybraiža. — „Tarybinis mokytojas“, 1968, Nr. 91 (1346).

²³ Vabalas-Gudaitis J. Iš lietuvių istorinės pedagogijos. — „Švietimo darbas“, 1924, Nr. 5.

²⁴ Auryla V. Lietuvių vaikų literatūra. V., 1967, p. 41.

²⁵ Niemi A. R. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. — „Mūsų tautosaka“, t. 6. K., 4--16 metų, su šeimomis persikėlė iš kaimų į vienkiemius.

²⁶ Ховротович Б. М. Проблемы семейного коллектива в народной педагогике. — В кн.: Единство национального и интернационального в народной педагогике (Материалы конференции). Орджоникидзе, 1971, с. 97.

²⁷ Вишняускайте А. И. Семейный быт литовских колхозников. — В кн.: Семья и семейный быт колхозников Прибалтики. М., 1962, с. 13.

jų kartų — 26,5%, t. y. kas trečioje ketvirtoje šeimoje, be vaikų ir tėvų, gyveno seneliai (jei seneliai mirė anksčiau, negu informatoriui sukako penkeri metai, tokia šeima priskirta prie dviejų kartų šeimų). Taigi iš tikrųjų trijų kartų šeimų buvo daugiau, negu mūsų nurodyta.

Statistikos duomenimis, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje seneliai šeimos struktūroje užėmė reikšmingą vietą ir darė didelę įtaką vaikų auklėjimui.

Norėdami nustatyti šeimos struktūros priklausomybę nuo socialinių veiksnių, duomenis apie šeimos narių skaičių suskirstėme pagal tris valstiečių socialines kategorijas.

1 lentelė

Valstiečių šeimos sudėtis

Seimos narių skaičius	Valstiečių socialinės grupės					
	neturtingųjų		vidutiniųjų		turtingųjų	
	Abs. skč.	%	Abs. skč.	%	Abs. skč.	%
3	2	1,5	1	1,2	2	3,6
4	12	8,8	4	4,6	—	—
5	15	10,9	8	9,2	2	3,6
6	20	14,6	13	14,9	3	5,3
7	22	16,0	19	21,8	8	14,3
8	22	16,0	14	16,1	9	16,1
9	15	10,9	2	2,3	7	12,5
10	10	7,3	8	9,2	5	8,9
11	10	7,3	6	6,9	9	16,1
12	3	2,2	6	6,9	6	10,1
13	2	1,5	3	3,4	3	5,3
14	2	1,5	2	2,3	2	3,6
15	2	1,5	1	1,2	—	—

Iš viso: 137 100,0% 87 100,0% 56 100,0%

Lentelėje pateikti duomenys rodo, kad valstiečių šeimos sudėtis mažai priklauso nuo socialinių veiksnių: visose socialinėse šeimos grupėse vyravo 7 arba 8

asmenų šeima. Taigi XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje tipiską valstiečių šeimą sudarė tėvai, 4—5 vaikai, o kas trečioje ketvirtoje šeimoje gyveno ir seneliai.

Mūsų šeimos struktūros tyrimo duomenys sutampa su P. Višinskio „Antropologinėje žemaičių charakteristikoje“ pateikiama šeimos sudėtimi. P. Višinskis, remdamasis D. Afanasjevo teigimu, nurodo, kad vidutinis šeimos narių skaičius Žemaitijoje buvo 7,3 žmogaus²⁸.

Trijų asmenų, t. y. turinčios vieną vaiką, šeimos buvo retenybė. Mūsų aptiktos ir lentelėje nurodytos 5 tokios šeimos (1,7% visų tirtų šeimų). Tai tokios šeimos, kurių dauguma vaikų buvo mirę. Būdingas nagrinėjamojo laikotarpio bruožas, turėjęs svarbią įtaką šeimos struktūrai, o per ją ir darbiniam vaikų auklėjimui, — didelis vaikų ir suaugusiųjų mirtingumas. Dėl labai sunkių socialinių sąlygų beveik kiekvienoje (o ypač neturtingose) šeimoje dalis vaikų mirdavo. J. Žemgulys, remdamasis oficialiais statistikos duomenimis, nurodė, kad „nė pusė gimusių žmonių nesulaukia 20 m., [...] nepergyvena jaunystės. Mažų vaikų mirtingumas — tai bene opiausia Lietuvos higienos dalis“²⁹.

Antihigieninės sąlygos buvo viena svarbiausių didelio vaikų mirtingumo priežasčių. M. Pečkauskaitė rašė, jog vaikai „mirė ne iš vargo, ne iš neturto [...], bet per motynų apsileidimą, nešvarumą, per nežinojimą paprasčiausių kūdikio auginimo taisyklių“³⁰. Tačiau šeimos higieną, tėvų pedagoginių žinių lygį lėmė visų pirma ne „auginimo taisyklių“ nežinojimas, o socialinės ekonominės sąlygos.

Valstiečių šeima patyrė ir kitų iš antagonistinių visuomeninių santykių kylančių socialinių nelaimių: tėvo ar mo-

²⁸ Višinskis P. Raštai. V., 1964, p. 182.

²⁹ Žemgulys J. Lietuvos gyventojų sveikatos stovis statistikos šviesoje. — „Lietuvos žinios“, 1912, Nr. 66.

³⁰ Pečkauskaitė M. Motyna-auklėtoja. K., 1923, p. 11.

tinios mirtį, tėvų išvykimą į užsienį uždarbiauti, nepagydomas ligas ir kt. Apie tėvų mirtingumą liudija mūsų statistikos duomenys. Iš 280 apklaustųjų vaikystėje (iki 16 m.) be vieno iš tėvų arba be abiejų augo 86 (30,7%), t. y. kas trečias vaikas buvo pusiau arba visiškai našlaitis.

Tėvų netekimas dažnai lėmė vaikų ateitį, per ankstyvą priverstinį ne pagal amžių ir jėgas darbą, sunkią našlaičio dalį.

Nepaisant didelio mirtingumo, kaip rodo daugelis istorinių, etnografinių, archyvinių šaltinių, valstiečių šeima buvo daugiavaikė. Liaudyje gerbiama gausi šeima, maža ar bevaikė dažnai pajaukiama³¹. Auklėjimo sėkmės garantija — didelis vaikų kolektyvas ir jo vidiniai doroviniai santykiai. Šie santykiai ir abipusis vaiko vidines jėgas stimuliuojantis bendravimas niekuo negali būti pakeistas. Valstiečiai manė, jog negalima išauginti vieną vaiką dorą; liaudyje sakoma: „Vienas vaikas išaugo paiks“, „Vienas vaikas nevaikščioja žeme, ale sienom“, „Bijok šunies ir vienturtės dukters“³².

Valstiečiui vaikas buvo būsimasis pagalbininkas, užtarėjas ir maitintojas, turto paveldėtojas, pagaliau šeimos giminės ir tradicijų tęsėjas. Liaudis savo viltis, lūkesčius dėjo į augančiąją kartą, tikėdama, kad ji sukurs laimingesnį gyvenimą. Todėl vaikų auklėjimas iš dalies lėmė tėvų likimą, ypač jų senatvę.

Paūgėję vaikai sudarydavo darnų kolektyvą: jie kartu dirbdavo, poilsiaudavo, žaisdavo. „Didelėje šeimoje, — prisimena J. Karosas, — visuomet [...] visokių išgyvenimų daugiau atsitinka, bet, būry augdami, vaikai jau iš pat mažų dienų pripranta prie kolektyviškumo;

nors šio žodžio tais laikais nežinojome, bet jo reikšmę pats gyvenimas diktavo“³³. Kolektyviai dirbant, vyresnieji broliai, seserys patardavo jaunesniesiems, kaip sėkmingai atlikti darbą, pamokydavo mažesniųjų akėti „be vogių“ (tarpų), taisyklingai verti į nytis gijas, megzti „kvarbatkas“³⁴ ir kt.

Valstiečių šeimoje vieno vaiko užsiėmimų pobūdis sąlygoja kitų veiklą. Pasi-skirstydami ir atlikdami darbus, spręsdami ginčytinus klausimus, vaikai glaudžiai bendradarbiauja. Pasitaikydavo vaikams susibarti ar susiginčyti. Tokiais atvejais įsikišdavo tėvai ar vyresnieji šeimos nariai. Sutaikant vaikus, liepiama vienas kitam paduoti ranką, atsiprašyti, pasibučiuoti.

Gamybiniai tikslai, kolektyvinis darbas reikalauja iš visų šeimos narių, kad kiekvienas veiksmas ar nutarimas tarnautų šeimos interesams. Tie interesai jungia visą šeimos kolektyvą. Šeimos santykiai grindžiami humaniškumo principu: jei esi stipresnis, galingesnis, protingesnis, — padėk silpnesniajam, pamokyk jį.

Valstiečių šeimoje nuo pat mažens vaikai mokomi draugiškumo, savarankiškumo: anksti leidžiama susidurti su sunkumais ir juos savarankiškai įveikti.

Tėvai stengėsi organizuoti vaikų veiklą taip, kad jie pamažu išmokytų ūkininkauti, amato ar kitos specialybės, garantuojančios pragyvenimą ir ateitį. Daugelis valstiečių svajojo savo vaikus išleisti į mokslą. Tačiau nagrinėjamoju laikotarpiu mokslas buvo valdančiųjų klasių privilegija, nors, kaip nurodo S. Matulaitis, dar iki baudžiavos „buvo atsitikimai, kad aukštesnius mokslus išeidavo ir valstiečių vaikai“³⁵. Jiems prieinamiausias buvo dvasinės semina-

³¹ Kaimai. Širvių k., Zeimių vls., Kėdainių aps., visapusiškas aprašymas. Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus rankraštynas. B. 4.

³² Zr. Lietuvių tautosaka. Smulkioji tautosaka. Zaidimai ir šokiai (toliau LT), t. 5. V., 1968, p. 154.

³³ Karosas J. Kelionė į vaiko dienas. V., 1959, p. 98.

³⁴ Ank. Nr. 9, 65.

³⁵ Matulaitis S. 1863 metai Lietuvoj, p. 107—108.

rijos. Pasiturintys valstiečiai praktiniais išskaičiavimais stengdavosi savo vaikus išleisti į kunigus. Kaip parodo Žemaitė referate „Apie tėvų ir vaikų santykius“, dažniausiai į mokslą iš kelių vaikų buvo leidžiamas jauniausias, nes „visų vaikų pramokyti nėra iš ko, todėl atiduodamas mokslui tas, kuris namie nereikalingesnis, vėliau tepradės ūkyje dirbuotis“³⁶. Tačiau, kaip matyti, iš mūsų apklausos duomenų, atsižvelgiant į vaiko gabumus bei sveikatą, retkarčiais buvo leidžiamas į mokslą ir vidutinis, ir tik labai retai — vyriausiasis sūnus ar duktė.

Nors pavieniai valstiečių vaikai (S. Daukantas, M. Akelaitis ir kt.) baigė aukštesnius mokslus ir dažniausiai savo gabumų bei ryžto dėka tapo rašytojais, kunigais, vaistininkais, negalima pasakyti, kokį valstiečių vaikų procentą jie sudarė. Todėl informatorių buvo klausiama, ar mokėsi valstiečių vaikai, kas juos mokė rašyti ir skaityti, kokį įgijo išsilavinimą. Kaip parodė duomenys, daugumai mūsų apklaustųjų valstiečių sistemingas mokymasis buvo neprieinamas. Daugiau kaip 66% informatorių mokykloje nesimokė, skaityti ir rašyti pramoko namuose; neretai skaityti ir rašyti namuose buvę galima išmokti geriau, negu mokykloje. P. Bugailiškis savo atsiminimuose pripažįsta, kad mokymas anuometinėje mokykloje dažnai valstiečių vaikui buvo neprieinamas, nes buvo dėstoma svetima kalba, ir net „discipulka“ ne ką tepadėdavusi, o „namuose motinos ir kitų vaikų padedamas greit atpažinau iš lietuviškos abėcėlės ir knygos raides“³⁷.

Mūsų tyrimo duomenys rodo, kad mokykla neparengdavo vaikų gyvenimui.

Nors 1905 m. revoliucijos laikotarpiu, kaip nurodo M. Karčiauskienė, panaikinus lietuviškos spaudos draudimą ir lietuvių mokytojams gavus teisę dirbti Lietuvos teritorijoje³⁸, susidarė palankesnės visuomeninės sąlygos pradiniam mokymui, tačiau liaudies švietimas nedaug pagerėjo. Tai liudija ir mūsų tirtų valstiečių išsilavinimas. Pagal tradiciją lietuvių valstiečių šeima tebebuvo vienas svarbiausių vaikų mokymo ir auklėjimo židinių.

Ne visų valstiečio šeimos narių auklėjamas vaidmuo buvo vienodas. Pagal etnines tradicijas ir įstatymus vaikų auginimu rūpinosi abu tėvai. Tačiau, kaip rodo mūsų apklausos duomenys ir kiti šaltiniai³⁹, motinos vaidmuo buvo nepalyginamai didesnis. Iš 70 valstiečių bandomojo tyrimo metu beveik pusė (48%) nurodė, jog didžiausią įtaką jų auklėjimui turėjo motina ir tik 16% — tėvas. 36% valstiečių neteikė prioriteto nei tėvui, nei motinai.

Paprastai berniukus daugiau auklėjo tėvas, mergaites — motina. Tačiau motina turėjo didesnę įtaką abiejų lyčių vaikų auklėjimui, o kartais vaidino svarbesnį vaidmenį ir ūkyje. Pagal nusistovėjusias tradicijas motina paprastai rūpinosi vaikų maitinimu, rengimu, charakterio ir polinkių formavimu nuo pat kūdikystės, emociškai veikė vaikus dainomis, o kartais ir bausdavo. Tėvas auklėjo organizuodamas ūkio darbus, duodamas įsakymus ir bausdamas. Dauguma apklaustųjų valstiečių nurodė tėvo bausmę buvus skaudžiausia.

Tėvai vaikus veikė dideliu savo autoritetu ir asmeniniu pavyzdžiu. Vaikai buvo pratinami šventai tikėti tėvų neklaidingumu. Ypač didelis motinos autori-

³⁶ Žemaitė. Raštai, t. 5. V., 1957, p. 367.

³⁷ Bugailiškis P. Iš atsiminimų, archyvų, spaudos atlaikų. — MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštynas. R. N. 86, p. 108.

³⁸ Karčiauskienė M. Bendrieji kraštotyrimų dalykų dėstymo didaktiniai bruožai Lietuvos pradinėje mokykloje buržuazijos valdymo laikotarpiu. — Kn.: Iš Lietuvos pedagoginės minties istorijos. V., 1969, p. 52.

³⁹ Zemaitijoje ligi šiol sakoma, kad „tėvas numirė — pusė našlaičio, o kad motina numirė, tai jau visas našlaitis“. — Kn.: LT, t. 5, p. 156.

tetas. Apie didžiulę vaikų pagarbą ir meilę motinai yra rašiusi M. Pečkauskaitė, B. Sruoga. Pastarasis nurodo, kad „Lietuvių tautosakoje motinėlės sąvoka yra susijusi su viskuo, kas yra, kas gali būti geriausio ir gražiausio pasaulyje, ji visuomet yra palydima tokia graudžia, tokia gilia meile, iš jos visuomet trykšta tokia jaudinanti žydrybė, kad stačiai neįmanoma, jog [...] apie motiną būtų neigiamai atsiliepiama“⁴⁰. Nėra tokios vaiko ugdymo srities, kurioje motinos dvasinės galios poveikis nebūtų svarbiausias ir lemiamas, nėra vaiko gyvenime sunkumų ir kliūčių, kurių neįveiktų motinos instinktas ir didelė meilė jam. „Motina ir vaikas, — nurodo P. Česnulevičiūtė, — pirmutinė ir stipriausia visuomenės gyvenimo grandis, ne tik fizinės, bet — svarbiausia — dvasinės žmogaus gyvybės šaltinis“⁴¹.

Glaudūs tėvų ir vaikų emociniai ryšiai stiprėjo bendrame darbe. Motina buvo tokia brangi, jog, jai mirus, likę našlaičiai vaikai, kaip rodo mūsų apklausos duomenys, kai kuriose Dzūkijos vietovėse kelias savaites kasdien kaišydavo gėlytėmis ir šakelėmis dirvoje įspaustas mamos pėdas⁴². Motinai rodomą meilę, svarbų jos vaidmenį, auklėjant vaikus, liudija maloninių žodžių ir formų, reiškinčių motiną, gausumas lietuvių kalboje. V. Kalvaitis priskaičiuoja apie šimtą tokių maloninių formų: „mama [...], mamikė, mamutė, motušė“⁴³ ir t. t. Liaudis šiomis kalbos formomis išreiškė vieną bendrą mintį — motina brangiausia, artimiausia, todėl jos auklėjamasis vaid-

muo didžiausias. Ši mintis ryškia gijaina per visą lietuvių liaudies pedagogiką. Tačiau nemažai vaikų augo be motinos. Našlaičių raudose klausiamo: „kas gi mus pamokys razumo razumėlio, visokių darbėlių ir sunkiųjų vargėlių“⁴⁴. Motulė ne tik pamokytų darbėlių, sunkiųjų vargėlių, bet ir „paklos baltus patalėlius“, „pamigdys“, „pakalbės meilų jį žodelį“, „pataikys vaikeliams gardų kąsnelį“⁴⁵ ir t. t. Kaip matyti iš pavyzdžių, motina, kaip auklėjimo subjektas, liaudies pedagogikoje išsiskiria iš kitų šeimos narių poveikio vaikams stiprumu ir visapusiškumu. Tačiau nepaneigiamas tėvo ir kitų šeimos narių auklėjamasis vaidmuo.

3. Darbinis auklėjimas valstiečių pedagogikoje

Vaikų auklėjimas ikispalnio laikotarpio valstiečių šeimoje nevienodai traktuojamas. A. Vyšniauskaitė iškelia ir kaip atskirą dalyką nagrinėja moralinį vaikų auklėjimą, nurodo, jog jis buvo glaudžiai susijęs su religinės moralės, kuri rėmėsi „atsilikusiomis pažiūromis, prietarais“, diegimu augančiajai kartai⁴⁶. J. Vabalas-Gudaitis 1931 m. rudens semestro paskaitose nurodė, jog „kaip ir kitur, taip ir Lietuvoje reikia skirti praktinį auklėjimą (žemės darbai, namų darbai) ir teorinį auklėjimą [...]“⁴⁷.

Liaudis veikė augančiąją kartą įvairiomis priemonėmis — darbu, tautosaka, žaidimais, tradicijomis, papročiais ir kt.

⁴⁰ Sruoga B. Lietuvių liaudies dainų rinktinė. K., 1949, p. 193.

⁴¹ Česnulevičiūtė P. Įvadinis str. Šatrijos Raganos raštams. — Kn.: Šatrijos Raganos. Irkos tragedija. V., 1969, p. 21.

⁴² Ank. Nr. 24.

⁴³ Kalvaitis V. Lietuviškų vardų klėtelė su 1500 vardų. Lietuvių, kiemų, upių, gyvenimų, želmenų, metalų, žmogaus žodynėlis. Surinko 1888—1894 m. ir išleido V. Kalvaitis. Tilžė, 1910, p. 24.

⁴⁴ MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto lietuvių tautosakos rankraštynas (toliau — LTR), 2706 (510).

⁴⁵ LTR 2710 (19).

⁴⁶ Vyšniauskaitė A. Šeimos buitis ir papročiai. — Kn.: Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, p. 460.

⁴⁷ Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, f. 105—388.

Jos idealas fiziškai stiprus, užsigrūdinęs, valingas, dorovingas žmogus. Tai gi lietuvių liaudies auklėjime tikslinga išskirti fizinio, darbinio, dorovinio, protinio ir estetinio vaikų ugdymo sritis; šeima rūpinosi vaikų sveikata, ruošė juos savarankiškam gyvenimui, ypač buvo rūpinamasi mergaičių ruošimu šeimyniniam gyvenimui (tai atspindi ir literatūriniai šaltiniai ⁴⁸).

Vaikai buvo ruošiami ir socialiniam bendravimui, buvo mokomi elgesio taisyklių ne tik šeimoje, bet ir už jos ribų: prašančiam parodyti kelią, atsakyti į klausimus, sutiktą kelyje žmogų pasveikinti, nusiimant kepurę ir t. t.

Liaudies pedagogikos tyrinėjimuose nurodomos įvairios auklėjimo priemonės: protiniam lavinimui — mįslės, doroviniam, estetiniam — priežodžiai ir dainos, darbiniam auklėjimui — darbas ⁴⁹ ir t. t. Atskirą tautosakos žanrą laikyti apibrėžta vaiko ugdymo sritimi ⁵⁰ galima tik iš dalies ne vien dėl tautosakos, kaip specifinės auklėjimo priemonės, sinkretiškumo, bet ir dėl to, kad tuo pačiu pedagoginiu aktu iš karto veikiama ir vaiko moralė, ir protas, ir estetiniai jausmai, nes auklėjimas ne izoliuotas, o vieningas procesas. Šiuo požiūriu (vaikams daromo poveikio universalumu) iš kitų liaudies auklėjimo priemonių išsiskiria darbas.

Darbo vietą liaudies auklėjime lemia jo didžiulė visuomeninė reikšmė. F. Engelsas darbą laikė esminiu žmonijos egzistavimo, žmonių bendravimo šaltiniu ir nurodė, kad „darbas sukūrė patį žmogų“ ⁵¹. Liaudies auklėjimo raida glau-

džiai susijusi su darbe įgyto patyrimo perdavimo būtinumu, su augančiosios kartos darbštumo ugdymu. Tai liudija įvairių laikotarpių istoriniai šaltiniai. T. Lepneris veikale „Prūsų lietuvis“ giria lietuvių darbštumą: moterų sugebėjimą austi puikias drobes, juostas, vyrų — meistrauti. Be to, valstiečių šeimoje, atlikdami darbus kolektyviai, jos nariai vienas kitam padeda ⁵².

O Kolbergas veikale „Litva“ rašė, jog valstiečių šeimoje taip organizuoti darbai, kad visi šeimos nariai užimti ir neįmanoma tinginiauti ⁵³.

S. Daukantas, aprašydamas lietuvių būdą, pastebėjo, kad valstiečiai, pratindami vaikus prie sunkių darbų, stengiasi juos išauginti fiziškai stiprius, užsigrūdinusius ⁵⁴. Darbštumo pagrindas visada buvo vaiko sveikata, jo fizinė jėga, ištvermingumas.

Šaltiniai liudija, kad valstiečių šeima buvo svarbiausia darbinio auklėjimo, darbo tradicijų puoselėtoja ir saugotoja. Tradicinė darbo aplinka šeimoje, vaikų skatinimas sekti darbštumo pavyzdžiais, viską pasidaryti savo jėgomis, savarankiškai buvo svarbi darbinio rengimo sąlyga. Tendencija valstiečių praktinėje veikloje viską gamintis savo jėgomis išreikšta liaudies posakiu — „Lietuvis į mišką išjoja, o grįžta važiuotas“ ⁵⁵. Darbštumo vietą ir reikšmę anuometinėje visuomenėje ryškėja ir iš kitų šaltinių. Amb. Jonynas „Lietuvių tautosakos apybraižoje“ nurodo, kad sugebėjimas dirbti ir darbštumas žodinėje kūryboje yra asmenybės vertės matas, kad

⁴⁸ Z e m a i t ė. Raštai, t. 6. V., 1957, p. 318.

⁴⁹ В о л к о в Г. Н. Идея современного человека в народном воспитании. — «Советская педагогика», 1971, № 10, с. 111; Этнопедагогика чувашского народа. Чебоксары, 1966, с. 63.

⁵⁰ Plačiau žr. V a s i l i a u s k a s R. Liaudies pedagogika ir jos praktinė vertė. — „Tarybinė mokykla“, 1972, Nr. 8, p. 39.

⁵¹ E n g e l s a s F. Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese. V., 1975, p. 3.

⁵² T. L e p n e r. Der Preusche Littauer. Danzig, 1744, p. 46.

⁵³ K o l b e r g O. Dzieła wszystkie. Litwa, t. 53. Wrocław-Poznań, 1966, p. 116.

⁵⁴ D a u k a n t a s S. Rinktiniai raštai. V., 1955, p. 181—182.

⁵⁵ L T, t. 5, p. 363.

„visose lietuvių liaudies dainose vertinamas darbas ir darbštumas“⁵⁶.

Darbštumas klasinėje visuomenėje buvo klasinio pobūdžio. Valdančioji klasė stengėsi panaudoti tradicinį valstiečių darbštumą savo interesams. Liaudis skirtingai vertino darbą sau, savo šeimai ir išnaudotojui, todėl neretai pa juokdavo per daug uoliai dvarui dirbantį valstietį.

Vaikų darbinis ruošimas visad vyko perduodant vyresniosios kartos patyrimą šeimoje. Lietuvių tautosakoje (geras patarimas kaip aukso davimas arba geras patarimas — jau pusė darbo⁵⁷), XIX a. didaktinės prozos atstovų — A. Tatarės⁵⁸, J. Chodzko⁵⁹ veikaluose liaudies darbo patirtis laikoma didele vertybe, atspindima lietuvių liaudies pedagogikai būdinga didžiulė pagarba liaudies išminčiai. Valstietija gerai suprato, kad vienintelis būdas patyrimui perduoti ir paruošti vaikus gyvenimui yra ankstyvas, savalaikis jų darbinis auklėjimas.

Skirtingai nuo kitų poveikio būdų darbas buvo sisteminga auklėjimo priemonė: vaikas nuolat matė suaugusius šeimos narius dirbančius arba pats dirbo. Padėdamas vyresniesiems, vaikas įgydavo ne tik praktinių įgūdžių ir mokėjimų, bet ir grūdinosi, protiškai lavinosi, buvo ugdoma jo moralė. Iš apklausos paaiškėjo, kad valstiečiai labiausiai vertina meilę Tėvynei (Tėvynės dūmas už svetimą ugnį šviesesnis), teisingumą, sąžiningumą (Su teisybe kur eisi, ten nežūsi), darbštumą (Darbas duoną pelno, tinginystė — vargą), taupumą (Dėk grūdą prie grūdo — pripilsi aruodą)⁶⁰ ir kt.

Šių moralės savybių ugdymas liaudies pedagogikoje tiesiogiai ar netiesiogiai siejamas su darbu šeimoje. Antai valstiečiai teigia, kad vaikas tik dirbdamas išmoksta branginti visa, kas jį supa, — tėvus, gimtąjį namą, darželį, sodą⁶¹.

Valstiečių požiūriu ne tik meilė tėvynei, bet ir sąžiningumas bei kitos moralės ypatybės gali būti ugdomos tik darbštumu, nes „tas, kas darbštus, pats užsidirbs, netykos iš kito paimti, nepavydės kitam, nes pats turės“⁶². Taigi liaudies požiūriu darbštus žmogus tam tikra prasme ir sąžiningas, ir teisingas, nes siekia įgyti materialinių vertybių darbu. Ir priešingai, kas tingės, „kas darbymety šoks, tas pavasarį vogs“⁶³. Taikliai šį valstiečių požiūrį į darbą išreiškė Žemaitė, sakydama, kad „dykai duoną valgyti didelis griekas, šiokiu ar tokiu būdu reikia duoną užsidirbti“⁶⁴.

Žemaitė iš visų valstiečių socialinio ir kultūrinio gyvenimo pusių labiausiai vertina jų darbštumą. „Ką gi Žemaitė rado liaudyje, — rašo V. Mykolaitis-Putinas. — Banalu ir neteisinga būtų sakyti, kad ji liaudyje rado vien skurdą, tamsą, prietarus, nevalyvumą ir šimtą kitokių ydų. To viso pobaudžiavinio sodžiaus gyvenime, be abejo, buvo [...]. Tačiau net ir labai nevalyvoj Vingių šeimoj Žemaitė parodo [...] darbštų, patrauklų marčios Katrės asmenį“⁶⁵. Tai pasakytina ne tik apie Katrę. Beveik visi autorės sukurti teigiami veikėjai yra darbštūs.

Kitų liaudies priemonių — tradicijų, žodinės liaudies kūrybos, žaidimų — naudojimas vaikų auklėjimui arba tiesiogiai išplaukia iš darbo proceso, arba

⁵⁶ Lietuvių tautosakos apybraiža, p. 184.

⁵⁷ Krėvė-Mickevičius V. Patarlės ir priežodžiai, t. 2. K., 1935, p. 181.

⁵⁸ Tatarė A. Pamokslai išminties ir teisybės... Chicago Ill., 1899.

⁵⁹ Chodzka J. Jonas iš Svisločės. V., 1823, p. 50—51.

⁶⁰ LT, t. 5, p. 134, 215, 281, 355.

⁶¹ Ank. Nr. 175.

⁶² Ank. Nr. 285.

⁶³ Ank. Nr. 19.

⁶⁴ Žemaitė. Raštai, t. 4. K., 1948, p. 498.

⁶⁵ Mykolaitis V. Žemaitės liaudiškumas. — „Pergalė“, 1945, Nr. 3—4, p. 124.

glaudžiausiai su juo siejasi. Žodinė kūryba (dainos, pasakos ir pan.), išreiškianti darbinio auklėjimo idėjas ir per teikiama darbo aplinkoje, jaudina ir veikia imlų vaikų protą ir jausmus.

Darbo moralinio vertinimo tradicijos (pagarba dirbančiajam, šeimos pastangomis pasiektų darbo rezultatų vertinimas, prioriteto teikimas darbštumui), susiformavusios amžių glūdumoje, tebebuvo gyvos nagrinėjamoju laikotarpiu. Darbas, kaip anksčiau parodėme, buvo ne tik reikšmingiausias moralinių bruožų ugdymo veiksnys liaudies pedagogikoje, bet jis lėmė ir tolesnį augančiosios kartos socialinį gyvenimą. Vai-

kas, neįgijęs ūkininkavimo įgūdžių, neturėjo perspektyvų. Kaip nurodo S. Daukantas, „[...] ta mergaitė pirmoji išvysdavo į tėvo kiemą jaunikį įjojant, kuri buvo vadinama didesne verpėja bei audėja“⁶⁶.

Taigi darbštumo ugdymas yra svarbiausia nagrinėjamojo laikotarpio valstiečių šeimos auklėjamoji funkcija. „Svarbiausias auklėjimo tikslas, — nurodo G. Volkovas, — išugdyti tam tikras asmenybės savybes. Auklėjime svarbiausia darbas, — tai tikslas ir priemonė, o darbštumas — ir auklėjimo rezultatas“⁶⁷.

Vilniaus Valstybinis
pedagoginis institutas,
Pedagogikos katedra

[teikta
1975 m. birželio mėn.]

ЛИТОВСКАЯ КРЕСТЬЯНСКАЯ СЕМЬЯ — ОЧАГ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В КОНЦЕ XIX— НАЧАЛЕ XX в.

Р. ВАСИЛЯУСКАС

Резюме

Целыми столетиями школьное обучение и воспитание были привилегией детей господствовавших классов, а для простого народа большая часть воспитательных функций, связанных с подготовкой к жизни подрастающего поколения, выполнялась в семье. Поскольку Литва в рассматриваемый период была в основном аграрным краем, в статье анализируется трудовое воспитание детей в крестьянской семье на фоне общественных и социальных условий того времени. При этом затрагивается и более ранний период, поскольку в нем трудовое воспитание крестьянских детей имеет общие черты с изучаемым периодом.

Роль и место литовской крестьянской семьи в подготовке детей к труду раскрывается при всестороннем изучении вопроса, которое включает анализ социальной среды, семейных отношений, структуры семьи классового общества, детского коллектива, дифференцированного отношения к труду разных социальных групп крестьян и др.

Трудовая подготовка детей велась в семье, обычно объединявшей большой детский коллектив и представителей нескольких поколений. В среднем крестьянская семья состояла из 7—8 человек. Семей, объединявших 9—15 и больше человек, было 37,1%. Такие условия позволяли родителям равно-

⁶⁶ Lietuvos istorija [...]. Parašyta 1850 Simano Daukanto buvusio Vilniaus universiteto Filosofijos magistro. Knyga I. Plymouth Pa, 1893 m., p. 56.

⁶⁷ Волков Г. Н. Этнопедагогика чувашского народа, с. 61.

мерно распределять трудовые поручения, прививать детям чувство нравственного долга по отношению друг к другу, воспитывать у младших желание подражать старшим. По данным опроса и различных источников (Т. Лепнер, О. Колберг, С. Даукантас и др.) уста-

новлено, что литовские крестьяне считали трудолюбие основной нравственной чертой. Оно служило средством формирования других важных нравственных качеств: правдивости, честности, бережного отношения к предметам труда и т. д.

LITHUANIAN PEASANT FAMILY AS THE CENTRE OF CHILDREN LABOUR UPBRINGING (THE END OF THE 19TH — C.) (THE BEGINNING OF THE 20TH C.)

R. VASILIAUSKAS

Summary

For a number of centuries schooling was a privilege of the ruling classes while a greater majority of educational functions was carried out by a peasant family. The problems of labour upbringing of the peasant children are being analysed with the view of the social background of the end of the 19th c. and the beginning of the 20th c., while references to the general characteristics of labour upbringing of an earlier period are also made.

The role and the place of the Lithuanian peasant family in labour training of children can be revealed by the analysis of the social milieu and the structure of the family in the class society, family relation, children communion, different attitudes of various social groups of peasants towards labour, etc. Of all the educative and training factors work was essential. Labour training of children was carried out in the surroundings of a family consisting of a great number of children and other representatives of different generations.

It has been proved that an average

peasant family consisted of seven or eight members while families consisting of nine, fifteen or even more members made up 37.1%. A numerous family enabled the parents to equally distribute labour enjoinments to children, to introduce them to moral duties before each other, to encourage younger children to imitate their more experienced elders.

From the moral point of view, the main aim of children labour upbringing was stimulating their love of work. The data of various questionnaires and sources (T. Lepner, O. Kolberg, S. Daukantas, etc.) show that love of work was considered by Lithuanian peasants the most important moral feature. Love of work was a means of educating other moral qualities: honesty, truthfulness, economical attitude towards the instruments, etc. A peasant family thus educated love of work in its children by different means and was the centre of the preparation for life of the younger generation.